

ПСИХОЛОГІЯ ГРУП ТА МІЖСОБОВИХ ВІДНОСИН

П. П. Горностай

ГРУПОВА ВЗАЄМОДІЯ У СВІТЛІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПАРАДИГМ

Аналізується проблема внутрішньогрупової і міжгрупової взаємодії, що відбувається між різними соціальними суб'єктами (особистостями, групами, підгрупами тощо), під кутом зору різних психологічних парадигм і підходів. Розглядаються теорії групової динаміки, об'єктних відносин, груп-аналітичної терапії, соціальної перцепції, соціометрії та соціодрами, сімейної і трансгенераційної психотерапії, групової ідентичності, групового конфлікту, рольової взаємодії, групової суб'єктності, групової рефлексії та інші концепції, де важливе місце в системі понять займають різні види і форми соціальної взаємодії в групах. Особлива увага приділяється таким концептуальним підходам, які допускають існування групових психологічних феноменів, зокрема групового несвідомого. У контексті порушеної проблеми виокремлюються три найбільш важливі підходи: груповий психоаналіз, гуманістична групова психотерапія і системна сімейна психотерапія. Для першого підходу як ключове визначається поняття “групове несвідоме”, для другого – “теле”, для третього – “знаюче поле”. Цими поняттями по-різному описуються явища групової психіки.

Ключові слова: група, групова взаємодія, груповий суб'єкт, соціальний об'єкт, груповий конфлікт, групова ідентичність, групове психологічне поле, групове несвідоме.

Проблема групової взаємодії не є абсолютно новою для вітчизняної та світової психологічної науки, хоча багато її аспектів залишаються недостатньо розробленими в сучасній соціальній психології [19; 20–22]. Соціально-психологічні закономірності, що лежать в основі процесів внутрішньогрупової та міжгрупової взаємодії, є дуже важливими, що зумовлює високу актуальність даної проблематики. Від ефективності групової взаємодії залежить не лише соціально-психологічний клімат, а й ефективність функціонування груп різної величини та природи, а також повноцінна самореалізація особистості як члена малої групи. Можна говорити про досить високий попит на дослідження закономірностей групових процесів, на розроблення теоретичних концепцій і моделей, що стосуються різних рівнів психічного. Однією із них є концепція чинників групової взаємодії, що базується на моделі групової психіки.

Проблеми взаємодії між індивідуальними та груповими суб'єктами в аспекті групової свідомості і групового несвідомого наразі найменш досліджені. А проте саме глибинні процеси в малих групах є надзвичайно важливими чинниками функціонування таких груп. Групові психологічні явища, особливо неусвідомлювані або недостатньо усвідомлювані, відіграють велику роль у процесах групової динаміки. Вони істотно впливають на соціально-психологічний клімат малої групи, водночас погано піддаються контролю та корекції через свою латентну природу і прихованість від свідомості.

Є чимало підтверджень щодо існування феноменів групової свідомості та групового несвідомого, які являють собою взаємодію індивідуальних психік членів малої групи. Оскільки вони вивчені переважно на феноменологічному рівні, то досить актуальним є розкриття закономірностей функціонування цих явищ, зокрема пов'язаних із внутрішньогруповою та міжгруповою взаємодією в малих групах.

Мета, яку ми ставимо перед собою, полягає в узагальненні теорій, парадигм, підходів до вивчення групової взаємодії переважно під кутом зору групових психологічних феноменів та закономірностей, які лежать в основі їх функціонування. В узагальненому вигляді вони можуть стати складовою частиною теорії групового несвідомого.

У структурі групової психіки (яка складається з групової свідомості і групового несвідомого) ми умовно виділяємо три рівні феноменів – інтрапсихічні, інтерпсихічні та мета психічні – і, відповідно до них, три рівні закономірностей, механізмів, моделей тощо. Ключовим поняттям у вивченні інтрапсихічного рівня групової психіки виступає *групова ідентичність* [17]. Інтерпсихічний рівень пов'язаний з дослідженням явищ, що відбуваються між соціальними суб'єктами різного масштабу – від особистості до великих груп. Тут ключовим поняттям є *групова взаємодія*. На метапсихічному рівні можна виділити такі поняття, як групові стереотипи, упередження, міфи, групові символи, групові настановлення, групові захисні механізми. Вони є свого роду продуктами групової психіки.

З-поміж величезної кількості психологічних теорій і концепцій, що використовують поняття “групова взаємодія”, пропонуємо розглянути насамперед ті, які спираються на поняття “групова психіка”, або близькі до них.

Говорячи про групову взаємодію, не можемо обійти увагою *теорію групової динаміки*, розроблену Куртом Левінім [12; 13] та його послідовниками. К. Левін увів в ужиток термін “групова динаміка” для опису процесів, що відбуваються в соціальній групі під час її життєдіяльності – починаючи з утворення і до моменту розпаду. Процеси гру-

пової динаміки ґрунтуються на доцентрових та відцентрових силах, що діють усередині цих груп і між ними та приводять до розвитку і змін самих груп у цілому та людських стосунків у них.

Великий внесок у розвиток теорій групової взаємодії, а саме аспектів, пов'язаних з груповими психічними феноменами (насамперед груповим несвідомим), належить груповій психотерапії. Цей напрям психотерапевтичної практики (а також наукової теорії) активно розвивався переважно в межах двох підходів: психоаналітичного спрямування (групового психоаналізу) і гуманістичної групової психотерапії (зокрема психодрами, методів дії тощо).

Груповий психоаналітичний підхід дуже активно використовує *теорію об'єктних відносин*, одним з авторів якої є Мелані Кляйн [10]. Згідно з цією теорією психіка складається з елементів, узятих із зовнішніх, первинних, аспектів функціонування інших людей. Зокрема, розглядається прагнення до взаємин як основна інтеграційна сила людської поведінки, а “взаємини” певним чином переґукуються з поняттям “взаємодія”, і це відбувається через процеси інтерналізації. Така модель психіки пояснює психічні функції під кутом зору відносин між різними інтерналізованими елементами.

Одним з послідовників М. Кляйн був Уїлфред Біон [3], який розглядав процеси в групі або як гармонійні, або як патологізовані. Група найчастіше перебуває між двома полюсами – параноїдно-шизоїдним і депресивним, причому депресивний стан вважається позитивним. Відповідно до цього група може існувати у двох формах: як робоча група (*work group*) і як група базових передумов (*basic assumption group*). *Робоча група* спрямована на сприймання реальності; вона здатна вести діалог, витримувати фрустрацію і розв'язувати проблеми, пов'язані зі специфічними конфліктами: між бажанням злитися з групою і прагненням бути незалежним від неї; між групою та учасником; між робочою групою і групою базових передумов. *Група базових передумов* замість того, щоб бути в контактi з реальністю (як робоча група), використовує цілий ряд захистів від примітивних емоційних переживань і функціонує в трьох основних формах: як “група залежності”, як “група боротьби-втечі” або як “група утворення пар” [3].

Дуже цікавим видається внесок Зіґмунда Фулкса [30], на думку якого в групі виникає нова психологічна реальність – *групова душа* (*psyche group*). Дослідник увів в ужиток поняття “матриця”, маючи при цьому на увазі комунікаційну мережу, тобто гіпотетичну систему комунікативних зв'язків і відносин у конкретній групі. Вона може бути не тільки міжособистісною, а й трансособистісною і надособистісною. Окремі учасники, як нейрони в нервовій системі, є лише вузловими елементами всередині певної структури. Це положення переґукується із загальним уявленням З. Фулкса про людину як вузлик у мережі між-

особових відносин. Аналітична група відтворює матрицю, в якій розвивається особистість. У групі актуалізуються дві основні проблеми соціального життя: налагодження відносин людини з іншими людьми і з групою в цілому, а також врегулювання відносин групи і психотерапевта. Ці проблеми можна порівняти з проблемами дитини, яка налагоджує відносини з навколишнім світом, з матір'ю, котра для дитини є і людиною, і символом, а пізніше – пристосовується до тристоронньої “едипової” ситуації і до існування батька, його присутності, статусу й значення.

Комунікаційна мережа З. Фулкса може бути представлена як у конструктивних, так і в деструктивних, або злякисних, формах. До злякисних матриць відносять типи, які дістали такі метафоричні назви: “Павутина”, “Лабіринт”, “Рибальська сітка”, “Пташина клітка”, “Матриця, що розпадається” (втілюються в таких формах: “вузол”, “закручений клубок”, “розрив”, “транспортна пробка”, “гребля”, “агітація і пропаганда” тощо). Виділяють низку специфічних факторів груп-аналітичного процесу, що сприяють поглибленню і збагаченню комунікації: феномен дзеркала, феномен конденсатора, фактор процесу обміну, фактор поляризації, фактор прогресивної комунікації, фактор підтримки, фактор згуртованості групи [30].

Взаємодію не можна уявити без процесів сприймання груповими суб'єктами одне одного. Сприйманню присвячено цілий напрям соціальної психології, який називається *соціальна перцепція*. Ідеться про сприймання, спрямоване на розуміння і створення уявлення про себе, інших людей, соціальні групи та соціальні явища. Цей термін уперше був запропонований Джеромом Брунером [29] 1947 р. для опису соціальної зумовленості процесів сприймання. У радянській психології проблеми соціальної перцепції досліджували О. О. Бодальов та його послідовники [4; 14]. До механізмів соціальної перцепції відносять рефлексію, ідентифікацію, каузальну атрибуцію. Нагадаємо, що під каузальною атрибуцією розуміють інтерпретацію поведінки партнера по спілкуванню шляхом висунення припущень про мотиви, наміри, емоції, причини поведінки, риси особистості та приписування їх партнерові. Чим менше інформації про партнера по спілкуванню, тим більша ймовірність суб'єктивного тлумачення його видимої поведінки каузальною атрибуцією. У результаті це може спричинити формування соціальних стереотипів, які призводять до спрощеного, поверхового пізнання інших людей і формування упередженого ставлення до представників різних соціальних груп та ускладнюють взаємодію із цими соціальними суб'єктами [32].

Гуманістичний підхід у галузі групової психотерапії багато хто пов'язує з іменем його засновника Якоба Морено. Дослідник відомий ще і як автор методу *соціометрії* [15; 33], що полягає у вивченні влас-

тивостей групи, її структури, групових процесів, соціометричного статусу тощо. Соціометрія, за Морено, це не лише емпіричне вимірювання низки групових індексів, побудова соціометричної матриці, а й глибинна концепція, що спирається, зокрема, на концепцію “теле”. У книжці “Хто виживе?” [34] він виклав основи соціометрії та соціодрами, використовуючи для цього поняття “соціальна мережа”. В його розумінні воно відрізняється від поняття “комунікаційна мережа” З. Фулкса і від сучасного поняття “соціальні мережі”, якими є “Фейсбук”, “ВКонтакте” та інші, хоча між ними і є багато спільного.

Концепція “теле” – це глибинно-психологічна концепція явища, яке лежить в основі групових процесів, досліджених Морено. Це, власне, модель групового несвідомого (для прикладу можна взяти найпростіше – парне несвідоме, яке виникає між двома людьми). Воно проявляється як певне притягання або відштовхування між індивідами, що мають місце не лише в комунікативному полі, а й у полі неусвідомлюваних аспектів взаємодії. Ми ще не знаємо, які механізми лежать в основі поміченого феномена, але Морено посилається на це явище, обґрунтовуючи свої концепції соціометрії та соціодрами. Він писав: “Я визначив теле як фактор, відповідальний за зрослу ступінь взаємодії між членами групи, за зрослу взаємність виборів, яка перевершує випадкову можливість. <...> Притягання, відштовхування та індиферентності, які ми виявляємо і які, таким чином, переходять від одного індивіда до іншого, мають соціально-фізіологічну опору, незважаючи на різноманітність факторів, які лежать в їх основі, а саме: страх, гнів, симпатія або складні колективні уявлення” [34, р. 311–313].

Соціодрама – це метод, який використовує всі ці міркування для практичного опрцювання міжгрупових конфліктів. Конфліктна взаємодія може відбуватися в малих, середніх і великих групах людей; між етнічними, расовими, релігійними, політичними та іншими спільнотами. Цей метод ефективний у роботі з численними факторами соціальної напруженості (класовими, міжетнічними, міжконфесійними тощо); він використовується для подолання негативних тенденцій групової динаміки, міжгрупових або внутрішньогрупових протистоянь і конфліктів, наслідків колективних травм тощо. У соціодрамі суб’єктом дії та психологічних змін є “група-як-ціле”. Вона працює з груповими темами, груповими ролями, груповими ідентичностями, груповими ідеологіями, стереотипами та упередженнями [9; 34; 37].

Досліджуючи групові психічні феномени, не можемо залишити поза увагою системний сімейний і трансгенераційний підходи, які об’єднують низку концепцій і парадигм сімейної психотерапії. Це насамперед такі теоретичні побудови, як теорія сімейних систем М. Боуена [24] та концепція “сімейного сузір’я” Б. Хеллінгера [25]. Серед теорій і концепцій, що вивчають неусвідомлювані аспекти сі-

мейної та родової взаємодії, можна виділити теорію неусвідомлюваної сімейної лояльності І. Бузормені-Надя [28], концепцію сімейних повторень та “синдром річниці” А. А. Шутценбергера [26], гіпотезу “знаючих” (морфічних) полів (Б. Хеллінгер, Б. Ульсамер, Р. Шелдрейк). З ними тісно перегукується концепція трансгенераційної передачі сімейної та родової інформації, зокрема пов’язаної з колективними травмами (А. А. Шутценбергер [27], В. Волкан [38], П. Ф. Келлерманн [31]).

Поняття групового несвідомого знаходить яскраве підтвердження в концепції сімейних міфів (міланська школа сімейної психотерапії), а також у теорії життєвих сценаріїв Еріка Берна [2]. На рівні групової психіки можна розглядати сімейні та культуральні сценарії. Досить цікавими є й інші досягнення транзакційного аналізу, зокрема теорія ігор як ігрової взаємодії, яка розкриває неусвідомлювані аспекти комунікації між людьми [там само].

Наше дослідження базується також на низці інших теорій та концепцій, які використовують поняття “групова взаємодія” в контекстах, що дають підстави говорити про закономірності групової психіки. Одна з них – *теорія соціальної ідентичності* Генрі Теджфела і Джона Тернера [36]. Згідно з нею в основі соціальної ідентичності лежать процеси соціальної категоризації, тобто поділ соціальних об’єктів на такі, з якими особистість себе ототожнює (інгрупи), і такі, що складають групи інших (аутгрупи), а також процеси самокатегоризації, тобто віднесення особистістю самої себе до певної соціальної категорії чи групи. Соціальна ідентичність лежить в основі більшості групових процесів, зокрема таких як групова поляризація чи стереотипізація.

Ці ідеї набули подальшого розвитку в розробленій колективом лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України *теорії групової ідентичності*, що розглядається в концептуально-феноменологічному полі групової свідомості та групового несвідомого [17]. Основна ідея теорії полягає в тому, що становлення групової ідентичності особистості пов’язане з розвитком групи як групового суб’єкта власних соціально-психологічних процесів, у тому числі і групової взаємодії. При цьому мають значення свідомі та неусвідомлювані складові групових процесів. Чим більше група діє як єдине синергетичне ціле, тим більшого розвитку набуває групова ідентичність особистості, що є членом групи. Становлення групової ідентичності в малій групі не є лінійним процесом зростання від несвідомого відчуття емоційної прихильності до усвідомленої самореалізації себе як групового суб’єкта. Воно відбувається як чергування періодів групової статичності визначених стосунків у групі та загострення групової динаміки, коли ідентифікації членів групи зазнають суттєвих змін.

Важливим джерелом у контексті наших досліджень є *реалістична теорія міжгрупового конфлікту* (Д. Кемпбелл, Дж. Бернард, У. Ньюком, М. Шеріф) [11, с. 82–93]. Власне кажучи, її можна вважати розвитком теорій групової динаміки в контексті міжгрупової взаємодії. Згідно з цією теорією головна причина конфлікту полягає в зіткненні інтересів, а друге місце серед причин відводиться реальній загрозі з боку іншої групи. Однією з основних ідей теорії є твердження про взаємозв'язок між зовнішньою загрозою і процесами всередині групи, що відчуває цю загрозу, а саме: зростання згуртованості, групової ідентичності, зміцнення меж групи тощо. Однак загроза може бути реальною чи уявною. А отже, на групові процеси можна впливати, маніпулюючи груповою психікою, переважно груповим несвідомим. Водночас міжгрупова конкуренція, зумовлена несумісністю групових інтересів, спричинює формування негативних стереотипів, соціальних настановлень та інших продуктів групової психіки. До речі, це дуже добре видно в сучасних умовах інформаційної війни, яку веде кремлівська пропагандистська машина.

У радянській психології проблеми міжгрупової взаємодії дістали розвиток у працях В. С. Агєєва [1], зокрема в тих, які безпосередньо стосуються описуваної нами проблематики. Міжгрупова взаємодія – це сукупність соціально-психологічних явищ, що виникають між соціальними суб'єктами (об'єктами) – групами та їхніми частинами, спільнотами та більш складними соціальними системами, зумовлюючи їх диференціацію, інтеграцію, конфліктну динаміку тощо.

Запропонована мною *концепція рольової взаємодії* [6] як важливої форми групової взаємодії розкриває закономірності групової динаміки під кутом зору психології ролей. Групова динаміка безпосередньо пов'язана із соціальними ролями членів групи, з рольовою структурою груп та структурою рольової взаємодії між людьми: різноманітні ролі в групах (у тому числі ролі лідерів та аутсайдерів), а також їхні виконавці взаємодіють між собою, створюючи динамічний процес розвитку групи, її функціонування аж до можливого розпаду, трансформації, злиття з іншими групами тощо.

Існує багато підтверджень на користь трактування групи як такого соціального об'єкта, що має властивості суб'єктності. Ці ідеї спираються на концепції *групового суб'єкта* (В. О. Васютинський, А. В. Брушлинський, О. А. Донченко, В. О. Татенко та ін.) [5; 8; 18; 23]. Структура груп тісно пов'язана з груповою суб'єктністю: згуртована мікрогрупа в соціальному середовищі малої групи поводить себе як окремий суб'єкт. Те ж саме можна стверджувати про групи вищого рівня. Ідея суб'єктності може бути обґрунтована в рамках моделі групового психологічного поля, що виникає в згуртованій групі й дуже інтенсивно працює. Особливо добре це видно на прикладі малих груп,

що досягли рівня синергетичного розвитку. Взаємодія між членами малої групи або відчуття ними одне одного можуть зростати настільки, що це важко пояснити звичайними процесами комунікації чи міжособистісної перцепції. Групове психологічне поле є характеристикою групи за аналогією з індивідуальною психікою, притаманною окремій особистості.

Ідеї групової суб'єктності перегукуються з положеннями *теорії групової рефлексії* М. І. Найдьонова [16], який порушує проблему групового суб'єкта і розглядає рефлексивне управління як чинник, що забезпечує повноту групового суб'єкта завдяки взаємодії, взаємопереходам та рефлексії групових суб'єктів – як усередині організації, так і зовні. Одне з основних понять теорії – “рефлексивне управління”, тобто взаємодія, що завжди відбувається на суб'єкт-суб'єктному рівні, а учасники цього процесу розглядаються як групові суб'єкти, здатні до високорозвиненої рефлексії.

Помітним сучасним досягненням психології малих груп є *мікрогрупова теорія* А. В. Сидоренкова [21; 22]. У ній як різні рівні суб'єктів групової взаємодії виступають індивід, підгрупа, група; при цьому неформальна підгрупа вважається основною одиницею аналізу групової активності. Крізь призму неформальних підгруп і не включених у них членів аналізуються відносини між ними, групові та індивідуальні феномени і процеси.

Представлене нами дослідження присвячене насамперед психології малих груп. А проте наші інтереси не обмежуються тільки цими парадигмами й поширюються на середні та великі групи, навіть масові явища, пов'язані із соціальними процесами, зокрема сучасною інформаційною війною. Групова взаємодія, яка відбувається на цьому рівні, характеризується принципово новими елементами, хоча багато закономірностей є спільними для груп різного рівня. Коли певні речі в інформаційному просторі описуються метафорами “паралельні світи”, “антисвіти”, “задзеркала”, слід розуміти, що ці паралельні реальності є продуктами групової психіки, тобто групової свідомості та групового несвідомого. Вони істотно впливають на групову взаємодію на всіх рівнях – як у малих, так і в глобальних групах. Ці процеси дуже цікаві, і тут можливі цінні теоретичні і практичні наукові знахідки.

Висновки. Незважаючи на всю розмаїтість концепцій і теорій групової взаємодії, існують, утім, і спільні моменти, один з яких може бути пов'язаний з моделлю *групової психіки*. Перевага цієї моделі в тому, що вона дає змогу розглядати всі істотні чинники групової взаємодії, що належать до групової свідомості та групового несвідомого. Проте, зазначимо, цей аспект проблем залишається одним з найменш розроблених. Досі не вистачає як теоретико-методологічних, так і

практичних розробок, які б усебічно висвітлювали закономірності функціонування групових психічних феноменів.

Зміст поняття групового психологічного поля добре ілюструє, на наш погляд, таке визначення: “Щоразу, коли зустрічаються два або більше індивідууми, виникає спільне неусвідомлюване поле, до якого вони належать і про яке за визначенням вони не знають. Це “поле” найкраще назвати “груповим несвідомим”” [33]. Ще одне визначення поняття групового несвідомого пов’язує цей феномен з витоками індивідуальної психіки: “Групове несвідоме є інтегрованим психосоматичним явищем, полем дії якого є одночасно тіла індивідуумів, що належать до групи, і простір групи-як-цілого” [35, р. 16].

Усі ці міркування, а також закономірності неусвідомлюваних процесів, які описуються в проаналізованих нами зарубіжних та вітчизняних теоріях і концепціях, ми використовуємо в дослідженнях внутрішньогрупової та міжгрупової взаємодії та в розбудові нашого підходу до вивчення концептуально-феноменологічного поля групової свідомості та групового несвідомого. Тут є ще багато невіршених проблем. Зокрема, ще не зовсім зрозуміла природа сил притягання і відштовхування, які утворюють поле групової взаємодії. Невизначеною залишається характеристика того простору групи-як-цілого, в якому, власне, функціонує групове несвідоме, і незрозуміло, яким чином у цьому соціальному просторі перетинаються властивості фізичного простору, інформаційного простору та уявного простору суб’єктивного світу людей. Поняття “простір взаємодії” залишається певною мірою метафоричним, що також є проблемою, яка потребує свого розв’язання. Проте вже напрацьовані в цьому ключі результати свідчать про те, що описані гіпотези і моделі є досить плідними, а означена проблема – безперечно актуальною і перспективною для подальшого дослідження.

Література

1. *Агеев В. С.* Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 240 с.
2. *Берн Э.* Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы : пер. с англ. / Э. Берн. – М. : Прогресс, 1988. – 400 с.
3. *Бион У. Р.* Научение через опыт переживания : пер. с англ. / У. Р. Бион. – М. : Когито-Центр, 2008. – 128 с.
4. *Бодалев А. А.* Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.
5. *Васютинський В. О.* Інтеракційна психологія влади / Вадим Васютинський. – К. : Вид-во Київ. славіст. ун-ту, 2005. – 492 с.
6. *Горностай П. П.* Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П. П. Горностай. – К. : Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.

7. Десев Л. Психология малых групп / Л. Десев. – М. : Прогресс, 1979. – 208 с.
8. Донченко Е. А. Фрактальная психология (Доглубинные основания индивидуальной и социальной жизни) / Е. А. Донченко. – К. : Знання, 2005. – 323 с.
9. Келлерман П. Ф. Социодрама / П. Ф. Келлерман // Психодрама и современная психотерапия. – 2004. – № 4. – С. 7–21.
10. Кляйн М. Детский психоанализ : пер. с нем. / Мелани Кляйн. – М. : Ин-т общегуманитар. исслед., 2010. – 160 с.
11. Кэмпбелл Д. Т. Социальные диспозиции индивида и их групповая функциональность: эволюционный аспект / Д. Т. Кэмпбелл // Психологические механизмы регуляции социального поведения. – М. : Наука, 1997. – С. 76–102.
12. Левин К. Динамическая психология: Избранные труды / К. Левин ; сост., пер. с нем. и англ. яз. и науч. ред. Д. А. Леонтьева и Е. Ю. Патяевой. – М. : Смысл, 2001. – 576 с.
13. Левин К. Теория поля в социальных науках : пер. с англ. / К. Левин. – СПб. : Речь, 2000. – 368 с.
14. Межличностное восприятие в группе / под ред. Г. М. Андреевой, А. И. Донцова. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 295 с.
15. Морено Я. Л. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе : пер. с англ. / Я. Л. Морено. – М. : Академический проект, 2001. – 384 с.
16. Найдьонов М. І. Формування системи рефлексивного управління в організаціях : [монографія] / Найдьонов Михайло Іванович. – К. : Міленіум, 2008. – 484 с.
17. Психологія групової ідентичності: закономірності становлення : [монографія] / [П. П. Горностай, О. А. Ліщинська, Л. Г. Чорна та ін.] ; за наук. ред. П. П. Горностая. – К. : Міленіум, 2014. – 252 с.
18. Психология индивидуального и группового субъекта / под ред. А. В. Брушлинского, М. И. Воловиковой. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 368 с.
19. Робер М.-А. Психология индивида и группы : пер. с фр. / М.-А. Робер, Ф. Тильман. – М. : Прогресс, 1988. – 256 с.
20. Семечкин Н. И. Психология малых групп / Н. И. Семечкин. – Владивосток, 2005. – 117 с.
21. Сидоренков А. В. Малая группа и неформальные подгруппы: микрогрупповая теория : монография / А. В. Сидоренков. – Ростов-на-Дону : Изд-во ЮФУ, 2010. – 272 с.
22. Сидоренков А. В. Социально-психологические теории малой группы / А. В. Сидоренков, Н. А. Захарченко, И. И. Сидоренкова. – М. : Вузовская книга, 2011. – 174 с.
23. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении : монография / В. А. Татенко. – К. : Просвіта, 1996. – 404 с.
24. Теория семейных систем Мюррея Боуэна. Основные понятия, методы и клиническая практика / под ред. К. Бейкер и А. Я. Варги. – М. : Когито-Центр, 2005. – 496 с.

25. Хеллінгер Б. Порядки любви: как жизнь и любовь удаются вместе : пер. с нем. / Б. Хеллингер. – М. : Ин-т консультирования и системных решений, 2007. – 348 с.
26. Шутценбергер А. А. Синдром предков. Трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциогаммы : пер. с фр. / А. А. Шутценбергер. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2005. – 240 с.
27. Шутценбергер А. А. Психогенеалогия: Как излечить семейные раны и обрести себя : пер. с фр. / А. А. Шутценбергер. – М. : Психотерапия, 2010. – 224 с.
28. *Boszormenyi-Nagy I. Invisible Loyalties: Reciprocity in Intergenerational Family Therapy* / I. Boszormenyi-Nagy, G. V. Spark. – New York : Brunner/Mazel, U.S.A., 1984. – 408 p.
29. *Bruner J. The perception of people* / J. Bruner, and R. Tagiuri // *Handbook of Social Psychology* / Ed. by G. Lindzey. – London, 1954. – Vol. 2. – P. 624–654.
30. *Foulkes S. H. Gruppenanalytische Psychotherapie. Der Begründer der Gruppentherapie über die Entwicklungsstationen seiner Methode in Theorie und Praxis* / S. H. Foulkes. – Frankfurt : Fischer, 1986. – 264 s.
31. *Kellermann N. P. F. Transmission of Holocaust Trauma* / [Електронний ресурс] / N. P. F. Kellermann // National Israeli Center for Psychosocial Support of Survivors of the Holocaust and the Second Generation. – 2000. – Режим доступу : <http://peterfelix.tripod.com/home/trans.htm>
32. *Kelley H. H. The process of causal attribution* / H. H. Kelley // *American psychologist*. – 1973. – № 28(2). – P. 107–128.
33. *Molnos, A. A psychotherapist's harvest* [Електронний ресурс] / A. Molnos. – Режим доступу : <http://fox.klte.hu/~keresofi/psyth/psythtr.html>
34. *Moreno J. L. Who shall survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama* / J. L. Moreno. – Beacon, New York : Beacon House Inc., 1953. – cxiv; 763 p.
35. *Singh A. The Group Unconscious: A Synthesis Paper, 2005.* [Електронний ресурс] / A. Singh. – Режим доступу : <http://www.johnniemoore.com/blog/archives/synthesis.pdf>
36. *Social groups and identities: developing the legacy of Henri Tajfel* / Ed. by W. P. Robinson. – Oxford : Butterworth-Heinemann, 1996. – 386 p.
37. *Sociodrama in a Changing World: An anthology of international developments* / Ed. by R. Wiener, D. Adderley, K. Kirk. – Raleigh, NC, 2011. – 355 p.
38. *Volkan V. Bloodlines: from ethnic pride to ethnic terrorism* / V. Volkan. – New York : Farrar, Straus and Giroux, 1997. – 280 p.

References

1. Ageev, V. S. (1990). *Mezhgruppovoe vzaimodeystvie: sotsialno-psikhologicheskie problemy* [Intergroup interaction: social and psychological problems]. – Moscow: Publ. of the Moscow State University (rus).
2. Bern, E. (1988). *Igry, v kotorye igrayut lyudi. Psikhologiya chelovecheskikh vzaimootnosheniy; Lyudi, kotorye igrayut v igry. Psikhologiya chelovecheskoy sudby* [Games People Play: The Psychology of Human Relationships; What Do You Say After You Say Hello?]. Moscow: Progress Publ. (rus).

3. Bion, U. R. (2008). *Nauchenie cherez opyt perezhivaniya* [Learning from Experience]. – Moscow: Kogito-Center Publ. (rus).
4. Bodalev, A. A. (1982). *Vospriyatie i ponimanie cheloveka chelovekom* [The perception and understanding of the human person]. Moscow: Publ. of the Moscow State University (rus).
5. Vasiutynskiy, V. O. (2005). *Interaktsiina psikhologhiia vldy* [Interactive psychology of power]. Kyiv: Publ. of the Kyiv Slavic University (ukr).
6. Gornostay, P. P. (2007). *Lichnost i rol: Rolevoy podkhod v sotsialnoy psikhologii lichnosti* [Personality and Role: Role Approach in Social Psychology of Personality]. – Kyiv: Interpress Ltd. Publ. (rus).
7. Desev, L. (1979). *Psikhologiya malykh grupp* [Psychology of small groups]. Moscow: Progress Publ. (rus).
8. Donchenko, E. A. (2005). *Fraktalnaya psikhologiya (Doglubinnye osnovaniya individualnoy i sotsialnoy zhizni)* [Fractal psychology (Pre-deep base of individual and social life)]. – Kyiv: Znannia Publ. (rus).
9. Kellermann, P. F. (2004). *Sotsiodrama* [Sociodrama]. *Psikhodrama i srovmennaya psikhoterapiya* [Psychodrama and Modern Psychotherapy], 4, 7–21 (ukr).
10. Klein, M. (2010). *Detskiy psikhoanaliz* [The Psychoanalysis of Children]. – Moscow: Publ. of Institute of General humanitarian researches (rus).
11. Campbell, D. T. (1979). *Sotsialnye dispozitsii individa i ikh gruppovaya funktsionalnost: evolyutsionnyy aspekt* [Social disposition of the individual and group functionality: the evolutionary aspect]. In D. T. Campbell, *Psikhologicheskie mekhanizmy regulyatsii sotsialnogo povedeniya* [Psychological mechanisms of regulation of social behavior] (pp. 76–102). Moscow: Nauka Publ. (rus).
12. Levin, K. (2001). *Dinamicheskaya psikhologiya: Izbrannye trudy* [Dynamic Psychology: Selected Papers]. – Moscow: Smysl Publ. (rus).
13. Levin, K. (2000). *Teoriya polya v sotsialnykh naukakh* [Field theory in social sciences]. – St. Petersburg: Resh Publ. (rus).
14. Andreeva, G. M. and Dontsov, A. I. (Eds.) (1981). *Mezhlichnostnoe vospriyatie v gruppe* [Interpersonal perception in the group]. Moscow: Publ. of the Moscow State University (rus).
15. Moreno, J. L. (2001). *Sotsiometriya: Eksperimentalnyy metod i nauka ob obshchestve* [Sociometry, Experimental Method and the Science of Society]. – Moscow: Akademicheskiiy proekt Publ. (ukr).
16. Naydonov, M. I. (2008). *Formuvannia systemy refleksyvnogo upravlinnia v orhanizatsiyakh* [Formation of reflexive management system in organizations]. Kyiv: Milenium Publ. (ukr).
17. Gornostay, P. P., Lishchynska, O. A., Chorna, L. G. et al. (2014). *Psikhologhiia hrupovoi identychnosti: zakonirnosti stanovlennia* [Psychology of group identity: patterns of establishment]. Kyiv: Milenium Publ. (ukr).
18. Brushlinskiy, A. V. and Volovikova, M. I. (Eds.) (2002). *Psikhologiya individualnogo i gruppovogo subyekta* [Psychology of Individual and Group Subject]. Moscow: PER SE Publ. (rus).
19. Rober, M.-A. and Tilman, F. (1988). *Psikhologiya individa i gruppy* [Psychology of the individual and the group]. Moscow: Progress Publ. (rus).

20. Semechkin, N. I. (2005). *Psikhologiya malykh grupp* [Psychology of small groups]. Vladivostok (rus).
21. Sidorenkov, A. V. (2010). *Malaya gruppa i neformalnye podgruppy: mikrogruppovaya teoriya* [Small group and informal sub-groups: micro-group theory]. Rostov-on-Don, UFU Publ. (rus).
22. Sidorenkov, A. V., Zakharchenko, N. A. and Sidorenkova, I. I. (2011). *Sotsialno-psikhologicheskie teorii maloy gruppy* [Socio-psychological theories of small groups]. Moscow: Vuzovskaya kniga (rus).
23. Tatenko, V. A. (1996). *Psikhologiya v subyektnom izmerenii* [Psychology in the subject dimension]. Kyiv: Prosvita Publ. (rus).
24. Beyker, K. and Varga, A. Y. (Eds.) (2005). *Teoriya semeynykh sistem Myurreya Bouyena. Osnovnye ponyatiya, metody i klinicheskaya praktika* [Murray Bowen's theory of family systems. Concepts, methods and clinical practice]. Moscow: Kogito-Center Publ. (rus).
25. Hellinger, B. (2007). *Poryadki lyubvi: kak zhizn i lyubov udayutsya vmeste* [The orders of love: how love and life succeed together]. Moscow: Publ. of Institute of Counseling and Systemic Decisions (rus).
26. Schützenberger, A. A. (2005). *Sindrom predkov. Transgeneratsionnye svyazi, semeynye tajny, sindrom godovshchiny, peredacha travm i prakticheskoe ispolzovanie genosotsiogrammy* [Syndrome ancestors. Transgenerational relations, family secrets, anniversary syndrome, transfer of injuries and the practical use of genosociogram]. Moscow: Publ. of Institute of Psychotherapy (rus).
27. Schützenberger, A. A. (2010). *Psikhogenealogiya: Kak izlechit semeynye rany i obresti sebya* [Psycho-genealogy: How to heal family wounds and find themselves]. Moscow: Psychotherapy Publ. (rus).
28. Boszormenyi-Nagy, I. and Spark, G. V. (1984). *Invisible Loyalties: Reciprocity in Intergenerational Family Therapy*. New York: Brunner/Mazel, U.S.A.
29. Bruner, J. and Tagiuri, R. (1954). The perception of people. In: Lindzey G. (Ed.). *Handbook of Social Psychology*, vol. 2, L., 624–654.
30. Foulkes, S. H. (1986). *Gruppenanalytische Psychotherapie. Der Begründer der Gruppentherapie über die Entwicklungsstationen seiner Methode in Theorie und Praxis*. Frankfurt: Fischer (german).
31. Kellermann, N. P. F. (2000). Transmission of Holocaust Trauma. National Israeli Center for Psychosocial Support of Survivors of the Holocaust and the Second Generation, <http://peterfelix.tripod.com/home/trans.htm>
32. Kelley, H. H. (1973). The process of causal attribution. *American psychologist*, 28(2), 107–128.
33. Molnos, A. (1998). A psychotherapist's harvest, <http://fox.klte.hu/~keresofi/psyth/psythtr.html>
34. Moreno, J. L. (1953). *Who shall survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama*. Beacon, New York: Beacon House Inc.
35. Singh, A. (2005). The Group Unconscious: A Synthesis Paper, <http://www.johnniemoore.com/blog/archives/synthesis.pdf>
36. Robinson, W. P. (Ed.) (1996). *Social groups and identities: developing the legacy of Henri Tajfel*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
37. Wiener, R., Adderley, D. and Kirk, K. (Eds.) (2011). *Sociodrama in a Changing World: An anthology of international developments*. Raleigh, NC.

38. Volkan, V. (1997). *Bloodlines: from ethnic pride to ethnic terrorism*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Горноста́й П. П. Групповое взаимодействие в свете психологических парадигм

Анализируется проблема внутригруппового и межгруппового взаимодействия, которое происходит между различными социальными субъектами (личностями, группами, подгруппами и т. д.), с точки зрения разных психологических парадигм и подходов. Рассматриваются теории групповой динамики, объектных отношений, групп-аналитической терапии, социальной перцепции, социометрии и социодрамы, семейной и трансгенерационной психотерапии, групповой идентичности, группового конфликта, ролевого взаимодействия, групповой субъектности, групповой рефлексии и другие концепции, где важное место в системе понятий занимают различные виды и формы социального взаимодействия в группах. Особое внимание уделяется таким концептуальным подходам, которые допускают существование групповых психологических феноменов, в частности группового бессознательного. В контексте поднятой проблемы выделяют три наиболее важных подхода: групповой психоанализ, гуманистическая групповая психотерапия и системная семейная психотерапия. Для первого подхода как ключевое определяется понятие “групповое бессознательное”, для второго – “теле”, для третьего – “знающее поле”. Этими понятиями по-разному описываются явления групповой психики.

Ключевые слова: группа, групповое взаимодействие, групповой субъект, социальный объект, групповой конфликт, групповая идентичность, групповое психологическое поле, групповое бессознательное.

Gornostai P. P. Group Interaction in the Psychological Paradigms

This paper analyzes the problem of intra-group and inter-group interaction that occurs between the various social actors (individuals, groups, subgroups, etc.) in various psychological paradigms and approaches. The theories of group dynamics, object relations, group-analytic therapy, social perception, sociometry and sociodrama, family and transgenerational therapy, group identity, group conflicts, role interaction, group subjectivity, group reflection and other, where an important place in the system of concepts take many shapes and forms of social interaction in groups, are discussed. Special consideration is given to conceptual approaches that allow the existence of group psychological phenomena, in particular – the group unconscious. In the context of the topic, three approaches are the most important: the group psychoanalysis, humanistic group psychotherapy and systemic family therapy. For the first approach, the key concept is “group unconscious”, for the second approach – “tele”, for the third approach – “knowing field.” Phenomena of group mind are differently described by these concepts.

Key words: group, group interaction, group subject, social object, group conflict, group identity, group psychological field, group unconscious.

© Горноста́й П. П.